

УДК 37.013

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.84.17>**Г. Л. Єфремова**кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри педагогіки, спеціальної освіти та менеджменту
КЗ Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Автор статті висвітлює основні засади створення безпечного освітнього середовища в умовах сучасного закладу освіти. Розглядає фактори та умови формування безпечного освітнього середовища, що безпосередньо впливають на створення безпекових умов взаємодії в умовах сучасного освітнього закладу. Оскільки безпека - стан захищеності особи чи групи, наявність способів задоволення потреб особистості та захисту її прав. У свою чергу, створення безпечного освітнього середовища - одне з першочергових завдань закладу освіти, виконання якого має реалізувати право на безпечні та нешкідливі умови навчання в умовах війни. Тим часом, цим мають займатися спільними зусиллями керівники закладів освіти, педагогічні працівники, батьки учнів, громадськість. До того ж, надважливим на сьогодні є опанування основних правил безпечної поведінки та навчання цьому дітей.

Дієвим інструментом та вдалою превентивною технологією може стати документ закладу «Кодекс безпечного освітнього середовища». Головною метою «Кодексу безпечного освітнього середовища» у закладі є навчання дітей і дорослих безпечній взаємодії у освітньому процесі, а також захист дітей від насильства та зловживань з боку однолітків і дорослих (батьків, опікунів або працівників освітніх закладів та установ).

Зазначений нормативний документ закладу реалізується завдяки розробці та запровадженню закладом освіти критеріїв безпеки дітей і дорослих, знайомству з особливостями функціонування безпечного освітнього середовища. Водночас «Кодекс безпечного освітнього середовища» передбачає навчання школярів, батьків, працівників закладів освіти правилам безпечної поведінки особистості, формування навичок уникнення потенційних ризиків і небезпек, а також навичок подолання труднощів у власному житті.

Робота над створенням безпечного освітнього середовища не припиняється з досягненням певного результату, це довгий та безперервний процес. Оскільки це системний процес реагування на нові виклики життя, пошук нових можливостей, ресурсів, генерування нових ідей і правил. У свою чергу, необхідно зазначити, що усі учасники цього процесу повинні усвідомлювати спільну відповідальність, мати певні навички та вміння, бажання та добру волю для такої співпраці.

Ключові слова: *безпечне освітнє середовище, «Кодекс безпечного освітнього середовища», безпекова взаємодія, освітнє середовище закладу освіти, булінг, агресія.*

Постановка проблеми. Під час військових дій та ще тривалий час після їх завершення заклади освіти в Україні відіграють та будуть виконувати дуже важливу й відповідальну роль у суспільстві. Оскільки педагоги впливають на формування світогляду, світосприйняття, ціннісних орієнтирів та поведінкових детермінант учнів, батьків та соціуму в цілому. Тому що освітяни мають можливість інформувати та попереджати населення про можливі ризики, створювати та формувати безпечний освітній простір, організовувати та надавати психолого-педагогічну підтримку та допомогу усім суб'єктам педагогічної взаємодії.

Учитель має безпосередню змогу спілкуватися з кожним учнем, його батьками та найближчим оточенням дитини, отже має можливість передбачити ймовірні ризики та запобігати їм. Адже спілкування учнів з однолітками та педагогічним колективом допомагає відволіктися від трагічних подій, психотравмуючих обставин, зокрема

дітям, які тимчасово перемістилися в інші населені пункти (регіони, країни тощо), дає можливість легше адаптуватися до нових умов життя, доєднатися до суспільного життя, реалізувати свій потенціал та задовольнити власні потреби.

Саме тому, особливої уваги потребують зараз питання психологічної та особистісної стійкості дітей, учнів, педагогів та батьків. Окрім традиційних адаптаційних практик для дітей та учнів, необхідно звертати увагу на емоційний стан педагогів (адже від нього залежить якість викладання і якість результатів навчання). Необхідним та актуальним на сьогодні є налагодження підтримки та партнерства школи та родини, переформотування антибулінгової політики в соціумі та попередження ПТСР (особливо актуально для закладів, у яких навчаються учні з числа внутрішньо переміщених осіб).

Оскільки безпека - стан захищеності особи чи групи, наявність способів задоволення потреб особистості та захисту її прав. У свою чергу, створення

безпечного освітнього середовище - одне з першочергових завдань закладу освіти, виконання якого має реалізувати право на безпечні та нешкідливі умови навчання в умовах війни. Тим часом, цим мають займатися спільними зусиллями керівники закладів освіти, педагогічні працівники, батьки учнів, громадськість. До того ж, надважливим на сьогодні є опанування основних правил безпечної поведінки та навчання цьому дітей.

Мета статті. Головною метою цієї статті є розгляд дієвих шляхів та ефективних факторів формування (створення) безпечного освітнього середовища закладу освіти в умовах сучасних викликів та суспільних проблем.

Слід зазначити, що основними ідеями сучасної освіти, що підтримуються і поширюються міжнародними освітніми організаціями, є ідеї забезпечення прав, свобод та інтересів дітей. Більш того, суспільний запит спрямований на школу, яка є не тільки місцем, де дітей навчають, а, насамперед, простором для їхнього повноцінного розвитку, осередком успішних, креативних і щасливих людей.

Без сумніву, такий омріяний навчальний заклад можливий лише в атмосфері фізичного комфорту, сприятливого соціального та психологічного клімату, що підтримує особистість, яка розвивається, вчасно реагує на її потреби та з повагою ставиться до її особливостей. Реформа освіти в Україні набирає обертів. З огляду на процес децентралізації влади, перед територіальними громадами постає питання й управління освітою. Створення ефективної системи освіти є завданням складним і надзвичайно відповідальним. Тому для освітян важливо мати дієвий інструментарій для цієї роботи.

Дієвим інструментом та вдалою превентивною технологією може стати документ закладу «Кодекс безпечного освітнього середовища» (далі – КБОС). Головною метою КБОС у закладі є навчання дітей і дорослих безпечній взаємодії у освітньому процесі, а також захист дітей від насильства та зловживань з боку однолітків і дорослих (батьків, опікунів або працівників освітніх закладів та установ).

Зазначений нормативний документ закладу реалізується завдяки розробці та запровадженню закладом освіти критеріїв безпеки дітей і дорослих, знайомству з особливостями функціонування безпечного освітнього середовища. Водночас КБОС передбачає навчання школярів, батьків, працівників закладів освіти правилам безпечної поведінки особистості, формування навичок уникнення потенційних ризиків і небезпек, а також навичок подолання труднощів у власному житті.

Слід зазначити, що сьогодні суспільство бажає бачити заклад освіти не лише одним з освітніх ресурсів, а, скоріше, простором розвитку та співп-

раці як внутрішнього орієнтиру, так і по відношенню до зовнішньої взаємодії. Сучасне освітнє середовище створює неповторне індивідуалізоване та персоналізоване враження, де у кожного є можливість відшукати себе.

Освітнє середовище закладу освіти – це місце, де зустрічаються та взаємодіють не лише учні, вчителі, навколишні мешканці та гості школи, де відбуваються не лише уроки, цікаві зустрічі, свята та концерти, але й лекції та семінари, діють відкриті лабораторії та майстерні у різних галузях науки, мистецтва та технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні науковці й практики трактують освітнє середовище, як частину життєвого, соціального середовища людини, яка виявляється у сукупності усіх освітніх факторів, що безпосередньо або опосередковано впливають на особистість у процесах навчання, виховання та розвитку; є певним виховним простором, в якому здійснюється розвиток особистості.

Слід зазначити, що особливості створення та функціонування освітнього середовища вивчали як зарубіжні (Дж. Гібсон, У. Мейс, Т. Менг, М. Турвей, В.А. Ясвін та інші), так і вітчизняні (Г.О. Балл, І.Д. Бех, Є.В. Бондаревська, С.Ю. Максимова, О.М. Пехота, В.В. Рибалка, В.А. Семиченко, В.В. Серіков, С.О. Сисоєва та інші) дослідники.

Цікавим для наслідування є підхід зарубіжного науковця В. Ясвіна, який вважає, що освітнє середовище – це характеристика життя всередині освітнього закладу, система впливів і умов формування особистості, а також система можливостей для розвитку особистості, які містяться у соціальному та просторово-предметному оточенні. Водночас, у сучасних швидкозмінних умовах освітнє середовище навчального закладу не є ізольованим від зовнішніх і внутрішніх факторів, їх впливу, які можуть мати як позитивний результат, так і містити загрози, небезпеки та ризики, які можуть сприяти деструктивним змінам у ньому. Для протидії таким змінам, необхідно, щоб освітнє середовище навчального закладу було захищеним, безпечним [2].

Виклад основного матеріалу. Зокрема, виникає питання що ж лежить в основі розуміння поняття «безпечне освітнє середовище». Слід зазначити, що у науковому обігу спостерігається відсутність єдиного визначення та тлумачення поняття «безпека освітнього середовища», що обумовлено існуванням різних підходів до розуміння його сутності. Оскільки мова йде про *психологічний, екологічний, та інформаційний* аспекти цього поняття.

Так, дослідники, які вивчають коло проблем, пов'язаних з питанням психологічної безпеки освітнього середовища, вважають, що психотравмуючі ситуації прямо чи опосередковано впливають на фізичне і психічне здоров'я особистості.

Зокрема, до психотравмуючих ситуацій у освітньому процесі закладу освіти можна віднести:

- конфлікти у стосунках вчитель – учень; учень – учень; учень – батьки тощо;
- проблему адаптації в освітньому середовищі;
- атмосферу конкуренції між однолітками;
- надмірну вимогливість педагогів тощо.

Безумовно, освітній заклад є мінісоціумом, і від того, як навчаються діти взаємодіяти з ровесниками та представниками інших поколінь в стінах навчального закладу, залежить, як вони зможуть це робити в реальному дорослому соціумі. У свою чергу, освітнє середовище має справу з незрілими особистостями, у яких агресія є природним механізмом їх розвитку. Тому, на жаль, в школі були, є і будуть існувати проблеми насильства (агресії та булінгу). Навчальний заклад в цілому та педагоги зокрема не можуть нести одноосібну відповідальність за те, щоб «насильство (булінг)» як явище взагалі не існувало в її стінах, це було б нереалістично. Але освітня установа несе відповідальність за те, щоб діти розуміли та навчалися ефективним механізмам протистояння та боротьби з цим ганебним та руйнівним явищем.

Назва «булінг» походить від англійського слова «bully», яке означає хуліган, забіяка, людина, яка використовує свою силу і владу, щоб налякати, або заподіяти шкоду слабшим людям. Поняття булінг (bullying) означає агресивну поведінку однієї людини відносно іншої людини з метою заподіяти їй моральну або фізичну шкоду, принизити її і в такий спосіб утвердити свою владу.

Булінг – це специфічна форма агресивної поведінки, коли учень повторно чи постійно зазнає негативних дій з боку однієї чи більше осіб. Негативні дії мають місце, коли існує дисбаланс у силах між жертвою та агресором. Більшість науковців сходиться на чотирьох основних ознаках булінгу: це агресивна поведінка, що включає в себе небажані, негативні дії; дії здійснюються повторно чи регулярно; між учасниками є дисбаланс влади чи сили; така поведінка є зумисною.

Отже, булінг – це навмисна негативна та агресивна поведінка, яка здійснюється регулярно та відбувається у відносинах, учасники яких мають неоднакову владу.

До ефективних шляхів (кроків) трансформації антибулінгової політики в сучасних умовах діяльності освітніх закладів (особливо актуально для закладів, у яких навчаються діти з числа внутрішньо переміщених осіб) слід віднести:

- Практики системних опитувань серед учнів щодо відчуття психологічного комфорту у закладі (стосується в тому числі онлайн-ового середовища закладу, якщо освітній процес відбувається виключно дистанційно).
- Застосовування технологій позитивного управління класом – уникання покарань, гучних

зауважень, водночас впровадження чітких правил для спілкування/поведінки під час навчання дистанційно та онлайн-уроки.

- Реалізація превентивних заходів запобігання булінгу безпосередньо у практиці організації освітнього процесу та навчальної діяльності закладу. Зокрема, педагоги можуть підбирати навчальні матеріали, з допомогою яких учні могли б навчатися вирішувати міжособистісні конфлікти у мирний спосіб, пропонувати ситуації, в яких учні можуть бути медіаторами при вирішенні конфліктних питань з однокласниками.

- Включення в освітній процес, до тем уроків, у матеріали для самостійного опрацювання чи спільного обговорення елементи соціально-емоційного навчання, зокрема розуміння і керування емоціями (в тому числі агресією); формування навичок толерантності, емпатії, навичок конструктивної комунікації та вирішення конфліктів.

- Перегляд або розробка адаптаційних заходів для учнів на початку навчального року (стосується усіх закладів, однак особливо тих, що приймають дітей ВПО).

Про що саме треба пам'ятати, коли йдеться про дітей з числа ВПО: досвід переселення є дуже виснажливим, у дітей може не вистачати сил на навчання; навчальні втрати можуть бути більшими у порівнянні з учнями, які не залишали свої домівки; можливі проблеми з розумінням матеріалу, якщо до того учні навчалися іншою мовою; діти можуть не мати простору для навчання онлайн у тому місці, де вони тимчасово мешкають, можуть не мати належного одягу, взуття, шкільного приладдя, планшета чи ноутбука; діти можуть мати дуже травматичний досвід та психо-фізіологічні наслідки війни.

Якщо звернути увагу на екологічний аспект безпеки освітнього середовища, то тут варто звернути увагу на дослідження С. Совгіри, яка під екологічно безпечним освітнім середовищем розуміє «систему психолого-педагогічних умов, впливів і можливостей, які забезпечують захищеність особистості від негативного впливу екологічних факторів, що визначають оптимальність взаємодії зі світом природи» [3, с. 3].

Не менш важливим є й інформаційна частина безпеки освітнього середовища, яка, на думку Н. Кириленко, через застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті здійснює масовий, глобальний вплив на особистість [1, с. 150]. До негативного впливу інформації на сучасне освітнє середовище авторка відносить: відсутність належних механізмів контролю якості інформації, доступної через сучасні телекомунікаційні технології, що породжує проникнення в освітній простір великого обсягу недостовірної інформації; неконтрольоване проникнення інформації сумнівного, агресивного змісту, яка може

сприяти виникненню насильства, булінгу, кібербулінгу тощо.

Отже, безпечне освітнє середовище – це стан освітнього середовища, в якому: наявні безпечні умови навчання та праці, комфортна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів і батьків, відсутні будь-які прояви насильства та є достатні ресурси для їх запобігання, а також дотримання прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу.

Зокрема, виникає питання, що ж впливає на формування безпечного освітнього середовища, які фактори та умови впливають на створення безпечних умов взаємодії в умовах освітнього закладу. На думку сучасних дослідників, це:

1. Якість міжособистісних відносин – позитивні фактори (довіра, доброзичливість, схвалення, толерантність); негативні фактори (агресивність, конфліктність, ворожість, маніпулятивність).

2. Захищеність в освітньому середовищі – оцінка відсутності насильства у всіх його видах, формах для всіх учасників освітнього простору.

3. Комфортність в освітньому середовищі – оцінка емоцій, почуттів та домінуючих переживань у процесі взаємодії дорослих і дітей в освітньому середовищі закладу. У свою чергу, нерозвиненість системи психологічної допомоги в освітній установі може призвести до неефективного психологічного супроводу дитини, а у педагогів – емоційного вигорання і, як наслідок, спричинити професійну деформацію, що і в першому і в другому випадку створить серйозну загрозу психічному здоров'ю особистості.

4. Задоволеність освітнім середовищем, мається на увазі задоволення базових потреб дитини у:

- допомозі та підтримці;
- збереженні та підвищенні її самооцінки;
- пізнанні та діяльності;
- розвитку здібностей і можливостей.

Висновки і пропозиції. Відповідно до цього, в сучасних умовах створення безпечного освітнього середовища педагогічним працівникам слід: уникати голосних окриків, створення шумових ефектів, до прикладу, грюкання дверима, хлопання долонею по столу тощо; передбачати створення ситуацій та умов для неформального спілкування учнів поза уроками задля встановлення більш тісних комунікаційних контактів між учнями; створювати умови для комунікації учнів у групах під час синхронного та асинхронного навчання, використовуючи інструменти поділу аудиторії на окремі кімнати, надаючи завдання для виконання

у групах; формулювати цікаві запитання, залучати учнів до спільних обговорень, мозкових атак з метою підвищення їхньої мотивації, пізнавальної активності та інтересу; дозувати завдання для самостійної роботи, ділити їх на невеликі блоки та надавати чіткі інструкції щодо опрацювання кожного блоку матеріалу, формулювати аудіо- або письмові пояснення, коментарі тощо.

Слід відмітити, що основою та якісною характеристикою процесу взаємодії всіх учасників освітнього середовища є особистісно-довірливе спілкування, а його відсутність спричиняє досить негативні наслідки (емоційний дискомфорт, небажання висловлювати свою точку зору, думку, негативне ставлення до себе, втрата особистої гідності, небажання звертатися по допомогу, ігнорування особистих проблем і труднощів оточуючих дітей та дорослих, неухважність до прохань і пропозицій).

Таким чином, робота над створенням безпечного освітнього середовища не припиняється з досягненням певного результату, це довгий та безперервний процес. Оскільки це системний (безперервний) процес реагування на нові виклики життя, пошук нових можливостей, ресурсів, генерування нових ідей і правил. Водночас, необхідно зазначити, що усі учасники цього процесу повинні усвідомлювати спільну відповідальність, мати певні навички та вміння, бажання та добру волю для такої співпраці.

Список використаної літератури:

1. Кириленко Н.М. Проблеми інформаційної безпеки освітнього середовища вищого навчального закладу. *Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи*: третя міжнар. наук.-практ. конф.: [в 2 ч.]. Ч.1./ Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України та ін.; за ред. М.М. Козяра, Н.Г. Ничкало. Львів: ЛДУ БЖД, 2012. С. 149–151.
2. Нова українська школа: порадник для вчителя / під заг. ред. Н.М. Бібік. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. С. 50–69.
3. Совгіра С.В., Гончаренко Г.Є. Проблеми екологічної безпеки як основи життєдіяльності особистості в освітньому середовищі. *IV Всеукраїнські наукові читання пам'яті Сергія Терещука: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Миколаїв, 23-24 квітня 2015 р.)* / Чорноморський державний університет імені Петра Могили; Миколаїв: ФОП Швець В.Д., 2015. С. 205–208.

Yefremova H. Creating a safe educational environment in the conditions of an educational institution: modern challenges

The author of the article highlights the basic principles of creating a safe educational environment in the conditions of a modern educational institution. Considers the factors and conditions of the formation of a safe educational environment, which directly affect the creation of safe conditions of interaction in the conditions of a modern educational institution. Since security is a state of protection of a person or group, the availability of ways to satisfy the needs of the individual and protect his rights. In turn, the creation of a safe educational environment is one of the primary tasks of an educational institution, the implementation of which must realize the right to safe and harmless learning conditions in wartime conditions. Meanwhile, heads of educational institutions, teaching staff, parents of students, and the public should deal with this with joint efforts. Besides, mastering the basic rules of safe behavior and teaching it to children is extremely important today.

The institution's document «Safe Educational Environment Code» can be an effective tool and a successful preventive technology. The main goal of the «Safe Educational Environment Code» in the institution is to teach children and adults to interact safely in the educational process, as well as to protect children from violence and abuse by peers and adults (parents, guardians or employees of educational institutions and institutions).

The specified regulatory document of the institution is implemented thanks to the development and implementation by the educational institution of safety criteria for children and adults, familiarity with the features of the functioning of a safe educational environment. At the same time, the «Code of a Safe Educational Environment» provides for the training of students, parents, and employees of educational institutions in the rules of safe personal behavior, the formation of skills to avoid potential risks and dangers, as well as the skills to overcome difficulties in one's own life.

The work on creating a safe educational environment does not stop with the achievement of a certain result, it is a long and continuous process. Because it is a systemic process of responding to new life challenges, searching for new opportunities, resources, generating new ideas and rules. In turn, it should be noted that all participants in this process must be aware of joint responsibility, have certain skills and abilities, desire and good will for such cooperation.

Key words: *safe educational environment, «Code of Safe Educational Environment», safe interaction, educational environment of an educational institution, bullying, aggression.*